

СВЕТИ САВА – ОД ИСТОРИЈЕ ДО МИТА

Растко Немањић (Свети Сава, Сава Српски), рођен око 1175. године у престоном месту Рас, заузима веома важно место у средњовековној култури и српској националној свести, као камен темељац на коме ће се заснивати »зграда српске духовности«.¹ Говорећи о Светом Сави, Радмила Маринковић уочава спој или размеђу на којој је духовни живот из ранијег периода живота српских племена постао део културног програма и основа на којој ће се градити виша фаза српске културе, те да се »све што је настало после Саве, ослонило на њега као несумњив, поуздан, неоспорив темељ, од кога се почиње«.² Јован Деретић, наш знаменити историчар књижевности, у својој књизи *Културна историја Срба* за формирање српске политичке и културне индивидуалности заслуге даје Стефану Немањи и Светом Сави придруживањем треће знамените личности тога доба Стевана Првовенчаног, оцењујући да иако то није почетак наше историје, јесте преокрет од тако далекосежне важности да све оно што му је претходило изгледа као његова предисторија. Деретић тај период наше средњовековне културе назива добом када се »формира српска индивидуалност на свим плановима националног живота (политичком, верском, културном, уметничком)«.³ Немањићка иконографија у књижевности и уметности прати две личности, Немању и Саву, утемељиваче државе и цркве. Немањићи постају светородна лоза. Према схватању средњовековних српских писаца Сава је задобио првенство, јер је он својим духовним, културним стварањем утврдио дело свога оца и довео га до савршенства. Сава је оличење средњовековне Србије у њеној најбољој традицији кроз чију личност

1 Радмила Маринковић, »Свети Сава«, у: *Сво најзнаменијијих Срба*, Београд, 2001, 10.

2 Исто, 10.

3 Јован Деретић, *Културна историја Срба*, Београд–Крагујевац, 2001, 63.

се огледају предности дате »духовном над световним принципом, култури над политиком«. ⁴ Свети Сава је у портрету Димитрија Оболенског ⁵ личност која је учинила више него било који Византинац, а свакако више него ико други у словенском свету, а у промишљању Ратка Нешковића личност око чије је мисије »наталожено много слојева: историсјки, митолошки, традицијски или предањски, национално–романтичарски, државотворни« ⁶, те да је иза Светог Саве остало разноврсно дело са потешкоћом утврђивања шта је одлучујуће и најзначајније. Нешковић констатује да је за »неке то богословско дело, за друге је то практично–политичка и етичка мисао, а за неке његово литерарно дело«. ⁷

Студија о Светом Сави коју је написао Милан Кашанин ⁸ обилује фрагментима који на разложен начин говоре да је Сава био човек од акције и да његова дела и поступци говоре о енергичности, не о пасивности, не о мистистици. Без присуства легендарног и хагиографског осветљења, рећи ће Кашанин, посматран кроз историју први архиепископ српски Сава указује се, пре свега другог, као прелат цркве и као државник.

Доментијаново ⁹ и Теодосијево ¹⁰ дело, житија које су они написали, свакако су основни извори на основу којих ће се са разних аспеката гледати на личност најмлађег сина великог жупана Немање коме је име симболично и предодређујуће Растко ¹¹, а који ће кроз историју носити име Светог Саве. Доментијаново *Житије св. Саве* доноси мистичну слику света, која проситиче из византијске учености, представом од светлосних симбола. Савино житије представљено је као кружење сунца, од Свете Горе на истоку где је удахнуо свој духовни живот путем ка свом отачеству, на западу, које је уздигао и просветио. Теодосије ће по узору на Доментијана, али са једним отклоном, да портретише ову личност у форми приповедачког поступка, налик роману са драмским фрагментима. Њихова дела у извесном смислу чиниће основу, али паралелну и постојану историзацију која је садржана у њима, док ће своје огледало пронаћи и успоставити рецепцију фреско–слике у манастирима, где ће поворка Немањића значајно да покреће код посматрача сећање на светорону лозу и њен значај за српске земље.

Два важна догађаја обележиће Савину мисију. Први, после боравка у Светој Гори Сава путује у Никеју 1219. године. Те године је рукоположен за

4 Исто, 75.

5 Димитри Оболенски, »Сава Српски«, у: *Шест византијских портрета*, Београд, 1991.

6 Ратко Нешковић, *Средњовековна филозофија – Cogito i Credo*, Београд, 2000.

7 Исто, 294.

8 Милан Кашанин, »Свети Сава«, у: *Српска књижевност у средњем веку*, Београд, 1990.

9 Доментијан, *Живот св. Саве*, Београд, 1924.

10 Теодосије, *Житије Светиој Саве*, Београд, 1984.

11 Српско име. Народ придаје велики значај особинама храста, дрвету које стално, док је живо, расте.

архиепископа српског и враћа се у отачество где ће успоставити аутокефалну српску православну цркву. Други догађај, који ће обележити ово доба јесте крунисање Стефана Првовенчаног за српског краља у катедралној цркви у Жичи. Метафорично, ови догађаји, деловање и улога коју су добили Немањини синови именовале се моделом симфоније која у свом најбољем значењу спаја две функције: један Немањић – Сава је на челу цркве – а други, Стефан Првовенчани на челу државе.

Од више дела које је Сава учинио као значајна се могу набројати и она која су утицала на јачање српске државе, где, без сваке сумње, спадају канонизација Симеона Немање и састављање закона. Сава је дао живописати студеничку Богородичну цркву и заснивао Жичу. У тим пословима који су били од таквог значаја да се могу мерити са подухватом великих размера Сава је повлачио потезе који су били од националног, али и од међународног значаја. Како из верских тако и из политичких разлога канонизација Симеона Немање учињена је уз знање хиландарских монаха смишљено и упорним радом како би добили хришћанске светитеље из своје средине. Култ владара је изгледно имао прилику да се прихвати на територији целе државе посебном идеологизацијом и окончањем канонизације. Поготову због тога што је процедура проглашења за свеца ишла у оном правцу који је одредио Сава који је понајвише водио бригу о прикупљању потребних доказа који су били неопходни, а који су се манифестовали сачуваним телом Симеона Немање у гробу на Светој Гори, преносом моштију у Студеницу и појавом светог мира. Прво, целовит обред се морао догодити на тлу српске земље уз сведочанства да је Немањино тело сачувано и да се у неколико махова лучило миро; и друго, када се све то догодило, Симеон Немања је постао заштитник српске државе и њених владара. Он је уз Савину свесрдну помоћ постао светитељ према коме су исказивана велика поштовања и светитељ који је понео епитет Мироточиви.

Свети Сава је имао велику способност разлучивања и мудрости која се огледа у дистинкцији коју је знао направити; прво стварањем списка под називом *Живош ѿсѡдодина Симеона* у коме га не назива светитељем и где га приказује као владара и монаха, доброг оца и великог човека; друго, објављивањем да је Симеон Немања постао светитељ, уздизањем и неговањем култа оснивача династије. Поред овог списка који на књижеван начин говори о једном владару путем многих сцена од који се издвајају оне када се Немања одриче престола на сабору код Петрове цркве у Расу и момената кад Немања болује и умире.

Свети Сава је још и више учинио видљивом и са великим значајем приказао историју Немањића кроз фреско–сликарство. Сава је дао живописати многе фреске у Студеници и Милешеви које ће историцизирано приказивати сцене из живота Симеона Немање. У Студеници ће се појавити сцена одласка Симеона Немање у Свету Гору. У композицији се налазе и његови синови Вукан и Стефан. Општи је утисак да ова фреска, као и друге потоње, верно приказује ликове. Неке од тих фресака су настале за њихова живота и од посебног су значаја као сведочанство о нашим владарима, док су друге настале у кас-

нијим периодима, те и оне верно приказују ликове владара из наше историје. Сава је управо том сценом отпочео осликавање историјских сцена које ће се појављивати у манастирима, прво у оквиру ктиторских композиција, а потом и у сценама из живота, првотнo Симеона Немање. Уз ову појавиће се прво у Студеници, а онда и у другим манастирима, попут Сопoћана, композиција већег формата са ликом Симеона Немање приликом преноса моштију из Свете Горе у Студеницу. Композиција ове фреске је веома занимљива по својој наративности и приказом сцене у којој синови Вукан и Стефан носе мошти свога оца, дочеком групе монаха који у првом плану држе слику Богородице, док је модел задужбинарске цркве насликан у позадини. Несумњиво је да су ово сцене осмишљене уз Савину помоћ јер су налик оним сценама из списка које је створио у својим књижевним делима.

Доментијанов опис живота Светога Саве је сав у симболици и описивању непрестаног пута. Стога се може осим реалности којих има у овом књижевном делу узети та слика као могуће промишљање о нашем светителу. У том непрестаном ходу Сава је умро у Трнову и у том граду је почивао неко време. Кашашнин, могло би се приметити, у својим импресијама, са јаким наслагама литерарног написаће: »Издавајући се као писац, св. Сава се издаваја као човек. Увек у бризи и у послу, ни умро није код куће«. ¹² Краљ Владислав, његов синовац пренео му је тело у Милешеву.

Непуних двадесет година после Савине смрти Доментијан је своје дело завршио (1253. године), а неколико деценија потом и Теодосије (крајем XIII века). У то време култ се тек почео стварати. Савина популарност је почела да се шири и назирао се историјски значај. Како примећује Оболенски посмртни култ у којем Савина лична светост, његов јединствени учинак за цркву и нацију и породична веза са оснивачем династије добијају једнак значај, уздижу Саву, уз оца Немању, »на непревазиђени ниво међу свецима и јунацима српског народа«. ¹³

Пренос Савиних моштију и околности под којима је то учињено покренуле су култ о овом светителу са свим оним значењима која се реплицирају према обрасцу који је примењен у изградњи култа Симеона Немање. По том принципу направљена је иконографија — преко портрета и уградње Савиног лика у светородну лозу и деизис.

Савин портрет из манастира Милешеве, насликан око 1225. године, даје нам представу светитељског лика, али и аутентичност, јер га је уметник насликао за живота Савиног. О томе нам сведоче боје које су на фреско–слици, поготову оне на лицу, где је сликар руменилом на образима портрет учинио животним.

У фреско–сликарству Сава ће заузети место у првом реду. Поворка Немањића од прве своје представе изградиће се попут обрасца и у развијању култа Светог Саве имаће значајно место. Такав вид историзације, али и за-

12 Милан Кашашнин, нав. дело, 131.

13 Димитри Оболенски, *Византијски комонвелт*, Београд, 1996, 289.

штитничког елемента, који је био од користи потоњим владарима, неговаће се с посебном пажњом током XIII и XIV века, а и касније све до данашњих дана.

У Богородици Љевишкој уз осликавање немањићког двоглавог орла, који су хералдички постављени близу темеља са једне и са друге стране портала, налази се фреска посебног композиционог обрасца са централним ликом Симеона Немање, раширених руку као што је то у представама Христа и Богородице. С посебним наглашавањем су живописани Свети Сава у архипескоској одећи и Стефан Првовенчани са круном на глави и скиптаром у руци.

Заснивање првог реда приказано је у грачаничкој лози Немањића, а у свом савршенијем облику у Дечанима где су ликови Светог Саве и Стефана Првовенчаног обавијени светородном лозом која се развија из руку Стефана (Симеона) Немање на горе ка Христу, тј. веритикално.

Посебну пажњу привлаче представе у фрескама деизиса (моленије) које су се појавиле у каснијим периодима у српској уметности, у време робовања под Турцима, када је култ Светог Саве био сасвим оформљен, поготову после спаљивања његових моштију на Врачару у Београду. По старом средњовековном обрасцу да су заједно, Симеон и Сава, развио се тип деизиса са Христом у средини на царском трону и у приказивању ова два светитеља уз или уместо ликова Богородице и светог Јована Крститеља.

Култови српских светитеља неговани су с једнаком пажњом, а њихова појава у сликарству храмова била је у склопу идеје »о династији и идеологији Двора и Цркве«¹⁴ с посебним наглашавањем на дуговечност самосталне световне и духовне власти.

Свети Сава је био милостив према свим људима и у том погледу му се могу приписивати она чуда на која указују Доментијан и Теодосије. Овај светитељ у свему ће да једначи људе брисањем разлика у реалности друштвене хијерархије, а његов култ ће се посебно неговати и ширити и ван граница Србије, у целом словенском свету. У ширењу култа понајвише ће утицаја имати манастири Студеница и Жича, али и Милешева и Хиландар. Милешева ће имати посебну улогу после Савине смрти и привлачиће многе ходочаснике јер је у њој Савино тело почивало више од три и по века.

У српској епској поезији, у народним причама, легендама и песмама Сава се појављује у многим видовима: као калуђер, просјак, сејач, чамција, путник (нарочито на мору), ловац, пастир, лекар, непобедиви борац против Турака који надиру.

У наслеђу, култури и традицији многа места у Србији, поготову извори лековитих вода названи су његовим именом. На многим местима су отисци његових стопала, а знаци његовог натприродног присуства нарочито су чести у околини Студенице.

14 Бранислав Тодић, *Српско сликарство у доба краља Милутина*, Београд, 1998, 68.

Седам година после смрти Сави Немањићу је посвећена прва позната служба и тада су испуњени критеријуми ондашњих правила канонисања. Све оно друго што се после догодило у развоју култа Светог Саве имало је своје успоне и усложњавање до неслућених духовних висина, те се и дан–данас ово име слави и уздиже понајвише у српском народу.

Оболенски завршава портретисање Савине личности речима да је »у грчком и словенском свету источноевропског средњег века мало коме било дато да за шездесет година живота постигне толико много«, док Војислав Ђурић препознаје оквире и теме које је Сава одредио према византијским узорима, али у самосвојственом правцу развоја културе »која се одликује делима непролазне вредности«.¹⁵

15 Војислав Ђурић, *Говор поезије* III, Београд, 1980, 178.